

MARIUS DE GEUS

Versobering als positieve kracht: naar een levenskunst van 'zijn' in plaats van 'hebben'

INLEIDING

Wie studie maakt van de rapporten van het 'Intergovernmental Panel on Climate Change' (IPCC) uit 2001 en 2007, komt onvermijdelijk tot de conclusie dat de huidige vormen van productie en consumptie onhoudbaar zijn.¹ Deze conclusie wordt bevestigd door een stroom aan artikelen in wetenschappelijke tijdschriften zoals *Ecological Economics*, *Journal of Climate*, *Nature*, *Proceedings of the Academy of Sciences* en *Science*. Zoals ik in eerdere publicaties heb aangegeven, kunnen we niet ontkomen aan een algemene en grootschalige reductie van de materiële consumptie.² Dit zal binnen de westerse liberale democratieën leiden tot een breuk met de cultureel en politiek dominante opvattingen over 'het goede leven' en 'de kunst van het leven'. Een toenemend aantal vooraanstaande sociale en politieke denkers komt tot het inzicht dat de westerse liberale democratieën niet alleen morele verantwoordelijkheden hebben ten opzichte van de nu levende generaties, maar ook ten opzichte van de bijzonder kwetsbare toekomstige generaties. Er kan een overtuigende argumentatie worden opgebouwd dat overheden van de huidige burgers en consumenten bepaalde vormen van zelfbeperking en versobering mogen vragen, teneinde de komende generaties voldoende kansen te geven op een leefbaar en volwaardig bestaan. Meer in concreto zal dit betekenen dat de huidige generatie in de welvarende delen van deze wereld het gemiddelde niveau van materiële consumptie dient te verlagen en bereid moet

zijn om de doorgaans fel verdedigde visie op ‘het goede leven’ bij te stellen.

In de hedendaagse westerse maatschappijen worden geluk en het goede leven primair omschreven in termen van materiële behoeftebevrediging. Geluk hangt volgens deze opvatting in sterke mate af van het bestaan van een hoog niveau van consumptie. Het beeld van een vreugdevol en gelukkig leven is steeds meer gereduceerd tot materiële vooruitgang en verruiming van consumptiemogelijkheden. De burgers zijn gewend om vrij te kiezen wat ze produceren en consumeren. Begrijpelijkerwijs geven de burgers er de voorkeur aan om te leven op basis van hun individuele denkbeelden over de ideale invulling van het goede leven en menselijk geluk. In deze bijdrage zal worden geanalyseerd hoe deze voorkeur voor vrij en ongestoord consumeren zich verhoudt tot de constatering dat er om natuur- en milieuredenen een noodzaak bestaat tot zelfbeperking en versobering. De vraag die centraal zal staan is of het mogelijk is om positieve en veelbelovende vormen van beperking en versobering na te streven, die kunnen leiden tot een nieuwe, aansprekende levenskunst. Teneinde deze vraag te kunnen beantwoorden, zal eerst worden stilgestaan bij enkele meer algemene vertrekpunten voor een alternatieve levenskunst. Vervolgens zal de aandacht worden gericht op de belangrijkste grondbeginselen en dimensies van een dergelijke ecologisch verantwoorde en duurzame levenskunst.

ALGEMENE VERTREKPUNTEN VOOR EEN ALTERNATIEVE LEVENSKUNST

Het zou onverstandig zijn om te proberen een bepaalde perfecte of ideale vorm van ‘de kunst van het leven’ of invulling van ‘het goede leven’ en menselijk geluk aan de burger op te leggen. Zeker in de twintigste eeuw heeft de geschiedenis geleerd dat het onwenselijk is om burgers te dwingen en naar een vooraf vaststaand ideaalbeeld te stre-

ven. Volgens de Engelse filosoof Karl Popper (1902-1994) schieten kennis en ervaring per definitie tekort om vanuit de centrale overheid ingrijpende wijzigingen in de levensstijlen van individuen door te voeren. Naar Poppers idee zal een starre en idealistisch-utopische benadering leiden tot onzekerheden en risico's. Ongewenste gevolgen en onbedoelde consequenties van het overheidsbeleid zullen het resultaat zijn, vanwege verregaande discrepanties tussen theorie en praktijk.³

In de praktijk van alledag blijkt het raadzamer om te kiezen voor flexibele beleidsstrategieën die de invulling van een ecologisch verantwoorde 'kunst van het leven' baseren op reëel bestaande situaties in plaats van op goed bedoeld wensdenken. In een dergelijke beleidsopvatting wordt consequent de voorkeur gegeven aan intelligent aanpassend gedrag als te verkiezen beleidsstrategie, waardoor de burgers zelfstandig kunnen leren om op een andere wijze 'goed te leven' en meer ecologisch verantwoorde gewoonten en gebruiken te ontwikkelen en toe te passen.

Eenieder die concrete veranderingen wil bereiken in de manier van denken over 'de kunst van het leven' dient te aanvaarden dat de moderne samenleving niet kan floreren zonder aanmerkelijke verschillen in levensstijlen. Bovendien is er in de westerse wereld een diepgeworteld algemeen gevoel ontstaan dat men 'recht' heeft op ontwikkeling en zelfontplooiing. In het verleden tenderden bepaalde stromingen van ecologisch politiek denken ernaar om specifieke manieren van leven voor te schrijven en een radicale vereenvoudiging van levensstijlen te bepleiten. In de moderne tijd is deze veel te benauwde visie echter vervangen door meer realistische en vrijheidslievende strategieën die rekening houden met het handhaven van een zekere mate van keuzevrijheid, materieel comfort en andere zegeningen van de moderne maatschappij.

Het is een gegeven dat in de moderne westerse liberale democratieën een hoge mate van diversiteit van levensstijlen – variëteit in het algemeen – wordt beschouwd als een

van de hoogste sociale waarden. Dientengevolge moeten we erop inzetten dat ook ecologisch verantwoorde levensstijlen vele gevarieerde vormen zullen kennen. Ecologische duurzaamheid en bescherming van biodiversiteit dienen samen te gaan met een diversiteit aan levensstijlen. Gelukkig is er tegenwoordig in de maatschappij sprake van een groeiend besef dat, aangezien er vele vormen van een duurzame maatschappij denkbaar zijn, er ook ruimte kán zijn voor verschillende milieuverantwoordelijke levensstijlen.⁴

Daarbij komt dat de laatste jaren steeds meer het besef doordringt dat geluk en milieuvriendelijk leven niet haaks op elkaar staan. Aanpassingen in de interpretaties van ‘het goede leven’ en ‘de kunst van het leven’ zijn niet alleen wenselijk op grond van louter ecologische overwegingen, maar óók om sociale, culturele en psychologische redenen.⁵ Breed opgezet empirisch onderzoek naar gevoelens van geluk heeft bevestigd dat materialistische levensstijlen niet positief correleren met individueel geluk en algemeen welbevinden. De stijgende consumptie en steeds verder toenemende welvaartsniveaus van de afgelopen vijftig jaar hebben over het algemeen niet geleid tot een significante toename van menselijk geluk.⁶

Deze gevolgtrekking komt bijna naadloos overeen met de – deels intuïtieve – inzichten en argumentaties van een groot aantal klassieke en moderne politiek filosofen. Het is een conclusie die geloofwaardig maakt dat een eenvoudiger, soberder en minder op luxe en uiterlijke schijn gebaseerde levensstijl vanuit het gezichtspunt van het milieu, maar evenzeer op grond van maatschappelijke overwegingen zinvol is en substantiële positieve effecten zal hebben.

DIMENSIES VAN EEN BLIJMOEDIGE, ECOLOGISCH VERANTWOORDE LEVENSTIJL

Ik zal mij in het onderstaande bezighouden met die vormen van vreugdevol genieten en het hebben van plezier in het leven die niet of nauwelijks negatieve consequenties heb-

ben voor de toestand van natuur en milieu. Wat zijn in een notendop de belangrijkste grondbeginselen en dimensies van een dergelijke ecologisch verantwoorde en duurzame levenskunst?

Consequent oog houden voor 'het kleinere' in het leven

Van cruciaal belang is het leren genieten van naar verhouding eenvoudige zaken of ervaringen in het leven. Een gematigde consument stelt zich doorgaans open voor die genoegens in het menselijk leven die weinig of niets kosten en die toch veel plezier, ontspanning en gevoelens van geluk verschaffen. Dat kan bijvoorbeeld een lange bos- of strandwandeling zijn, een fijne fietstocht, een goed gesprek, of het verrichten van een goede daad waar andere mensen baat bij hebben.

Meer gematigde consumenten weten vaak te genieten van de natuur en buiten zijn. Zij leggen in hun tuin een vijver aan en verwonderen zich over al het leven dat daarin te vinden is. Of zij planten mooie struiken in de tuin en creëren een fraai gevlochten heg of haag, en genieten van alle dieren die daar weer op afkomen: van vlinders, vogels en veldmuisjes tot egels.

Wanneer ik zelf nadenk over de gelukkigste momenten in mijn leven, dan blijkt dat het vooral die kleinere momenten zijn van betovering en verwondering door de natuur (een magnifiek uitzicht vanaf een bergtop, het observeren van gigantische bultruggen die aan het foerageren zijn). Of het betreft humoristische en liefdevolle situaties met mijn partner, kinderen of vrienden, en fijngevoelige handelingen zoals het troosten of geven van aandacht aan bejaarde ouders.

Volop genieten door 'duurzaam hedonisme'

In overeenstemming met het vorige punt bestaat er een vorm van 'hedonisme' (letterlijk: de levensopvatting die stelt dat het nastreven van 'genot' het hoogste goed is) waarin niet de oppervlakkige verleidingen van de wereld

van goederen en de moderne consumptiemaatschappij in het middelpunt staan. Mijn gewaardeerde collega Ton Lemaire heeft mij op het spoor gezet van wat hij omschrijft als ‘spiritueel naturalisme’, waarin het genieten van de natuur voorop staat. Onze zintuigen stellen ons in staat om intense gevoelens te ervaren van verbondenheid met de natuur en menselijk geluk wanneer wij bijvoorbeeld naar een prachtige boom kijken, een roefvogel die hoog in de lucht cirkelt, of een vlinder die rondfladdert in onze tuin. In de poëtische bewoordingen van Lemaire zelf:

We kunnen de geur opsnuiven van een bloem, de schors voelen van een boom of de gladheid betasten van een rots; de lichtzure smaak proeven van een appel, de zoetheid van honing op de tong. We kunnen genieten van merelgezang op een lentemorgen, van het ruisen van de wind of het kabbelen van het water; onze ogen kunnen zich verheugen in de vele nuances van groen van bomen en struiken, het felle geel van zonnebloemen of van de eenvoudige paardenbloem, de bruine tinten van de aarde. Wandelend ondergaan we de wereld als landschap, bewonderen panorama’s en kunnen in verrukking raken bij het aanschouwen van sublieme vergezichten.⁷

Dergelijke ervaringen zijn een geschenk van de natuur en er zijn geen financiële kosten aan verbonden. Dit type hedonisme is niet inhalig, egoïstisch of bezitterig, maar verschaft zintuiglijke genoegens zonder dat de druk op de natuurlijke leefomgeving wordt vergroot. Deze vorm van levenskunst kan men naar mijn idee het best omschrijven als ‘duurzaam hedonisme’; zij is spiritueel georiënteerd, laat de natuur ongemoeid en leidt niet tot een verstoring van het ecologisch evenwicht.

‘Zijn’ tegenover ‘hebben’

De hedendaagse consumentistische mentaliteit vormt een maatschappelijk en cultureel probleem dat in hoge mate

samenhangt met een 'uitwendige' opvatting van welzijn. Onze westerse cultuur richt zich in belangrijke mate op uiterlijkheden, dat wil zeggen uiterlijke tekenen van status en succes. Volgens de Duits-Amerikaanse sociaal denker Erich Fromm (1900-1980) leven wij in toenemende mate in een maatschappij van 'hebben' in plaats van 'zijn'. Bij 'hebben' wordt welzijn ingevuld als het bezit van verbruiksgoederen. Bij 'zijn' gaat het om andere dimensies van het welzijnsbegrip, die veel meer in de persoonlijke en sociale sfeer liggen. Voorbeelden zijn zorgzaamheid, vriendschap, welbevinden, aandacht voor de natuurlijke omgeving, maar ook liefde en zingeving.⁸

Terwijl in de moderne politiek en economie in de eerste plaats wordt gestreefd naar de bevrediging van materiële behoeften en de vergroting van bezittingen, verdwijnt de aandacht voor intermenselijke en spirituele aspecten van het bestaan naar de achtergrond. Hier ligt naar mijn idee het antwoord op de vraag of het in acht nemen van ecologische grenzen in de vorm van versobering en beperktere consumptie het bestaan kan verrijken en mensen gelukkiger kan maken. Zo kan een 'post-consumentistische' maatschappij in het vizier komen, waarin de nadruk niet langer ligt op uiterlijke kenmerken van status en succes (een groot huis, het dragen van dure merkkleding), maar op de innerlijke aspecten van menselijk welzijn. Men kan hierbij denken aan ontspanning, evenwichtigheid, een sterkere gerichtheid op het schenken van aandacht aan medemensen, het genieten van zinvolle werkzaamheden (betaald of onbetaald), het bijdragen aan de gemeenschap. Ook kan worden gewezen op het belang van de spirituele dimensie: op een waardige wijze 'zijn', in plaats van gedachteloos te streven naar het bezitten van meer spullen.

Dit accent is niet nieuw: veel ervan is al aanwezig in het werk van klassieke utopische denkers zoals Thomas More (*Utopia*), Henry David Thoreau (*Walden*), William Morris (*News from Nowhere*), Bernard Skinner (*Walden Two*) en Aldous Huxley (*Island*). Het elementaire idee van welzijn,

geluk én overvloed van deze utopische politieke denkers bestaat uit zelfontplooiing, het verrichten van creatieve, artistieke en intellectuele activiteiten, het hebben van liefdevolle sociale relaties, het beleven van plezier aan de natuur en het genieten van een welbesteed leven met voldoende vrije tijd.⁹

Opvallend genoeg komen deze denkbeelden sterk overeen met de bevindingen van moderne psychologen. In recente wetenschappelijke publicaties wordt consistent bevestigd dat een materialistische levensinstelling en een sterke focus op verbruiksgoederen mensen op den duur ongelukkig maken. Zo kan de wens om telkens meer te bezitten leiden tot een zware geestelijke belasting. Ook blijken onzekerheid en stress vaker aanwezig bij materialistisch ingestelde personen, net als gevoelens van depressie en vervreemding.¹⁰

Materialistisch ingestelde mensen moeten langer en harder werken om al hun goederen te kunnen aanschaffen, onderhouden en weer te vervangen. Hierdoor houden zij naar verhouding weinig tijd en energie over voor al die andere meer elementaire vormen van welbevinden: zorgen voor anderen, liefhebben, leren, studeren en het simpelweg genieten van sport, spel, cultuur en andere recreatieve activiteiten.¹¹

KWALITEIT VAN LEVEN EN HET STREVEN NAAR EEN BALANS VAN ACTIVITEITEN

Centraal staat in onze gedachtegang de *kwaliteit* van leven. Het gaat in het menselijk bestaan niet primair om kwantitatieve factoren als de hoogte van de levensstandaard, de hoogte van het inkomen, maar om het kunnen genieten van een goede levenskwaliteit. Dat betekent dat er genoeg ruimte moet zijn om zinvol bezig te zijn, tijd te besteden aan familie en vrienden, maar ook aan hobby's, ontspanning, en gewoon vreugdevol genieten van het bestaan.

De Duits-Amerikaanse filosofe Hannah Arendt (1906-1975) is een van de meest originele denkers uit de twintigste eeuw over de onderwerpen levenskunst en het goede leven. Arendt verklaart de opkomst van de consumentenmaatschappij vanuit de veranderde hiërarchie tussen de drie fundamentele manieren waarop de mens volgens haar actief is: *labor*, *work*, *action*. De eerste vorm, arbeid (*labor*), betreft de activiteiten die nodig zijn om het leven in stand te houden. Arbeiden is het eindeloos ploeteren voor het bestaan en levert geen bestendige producten op. Zij worden onmiddellijk geconsumeerd. Werk (*work*) heeft juist betrekking op het 'maken' van duurzame zaken, zoals gebruiksvoorwerpen, een woning of een kunstwerk. Handelen (*action*) betekent actief zijn in de politiek door als burger te spreken en op te treden in de publieke sfeer.

Volgens de beschouwing van Arendt leven we tegenwoordig in een maatschappij van arbeiders en wordt de waarde van produceren en consumeren sterk overschat. Daar tegenover is het belang van werk in de vorm van het vervaardigen van duurzame producten, en ook de actieve politieke participatie van de burger in de publieke sfeer steeds meer afgenomen.¹² Hierdoor zijn het streven naar toenemende welvaart en het bevorderen van het grootste consumentengeluk voor het grootste aantal mensen de voornaamste doeleinden van het sociale en politieke leven geworden.¹³

Deze analyse van Arendt levert naar mijn idee de sleutel tot een beter begrip van wat 'het goede leven' en een ecologisch verantwoorde 'kunst van leven' inhouden. Naar de opvatting van Arendt draait het debat niet alleen om het beperken van productie en consumptie en het direct willen beëindigen van onze verspillende economie. In plaats daarvan pleit zij voor een fundamentele reflectie op de 'menselijke conditie'. Ik sluit mij aan bij de woorden van de Amerikaanse theoreticus Kerry H. Whiteside die in een verhelderend artikel het volgende schreef:

Een actief leven combineert arbeid, werk en handelen in een unieke configuratie. Arbeid produceert en respecteert een bewerkte wereld van meer permanente creaties; op zijn beurt ontleent deze wereld zijn waarde aan publieke deliberatie en het creëren van collectieve herinneringen. Deliberatie heeft echter de energie van arbeid nodig ten einde haar gevoel voor wat het leven betekent te behouden; zij heeft de resultaten van werk nodig om in de wereld te kunnen verschijnen. Het bewaren van de juiste ordening van het menselijk bestaan, is een kwestie van het op passende wijze integreren van de drie menselijke activiteiten.¹⁴

Hannah Arendt beargumenteert dat er in de moderne tijd sprake is van een verstoorde balans tussen arbeid en consumptie en een integratie ontbreekt van de menselijke activiteiten van inspanning en ontspanning, creatief en bestendig vormgeven aan de wereld door middel van werken en handelen en behoeftebevrediging.¹⁵

Deze inzichten wijzen in de richting van een grensverleggende manier van denken over de betekenis van ‘het goede leven’ en een ecologisch verantwoorde ‘kunst van het leven’. Zij impliceren dat menselijke voldoening, bevrediging en geluk het best benaderd kunnen worden vanuit het perspectief van een juiste en evenwichtige ordening van arbeid, werk en handelen. Uiteindelijk kunnen wij er niet omheen dat zo’n ordening – naast het geven van liefde, het verzorgen van hulpbehoevenden en het opvoeden van kinderen – bepalend is voor het kunnen leiden van een compleet en zinvol menselijk leven.

HET BEPERKEN VAN DE ‘ECOLOGISCHE VOETAFDRUK’

In het voorgaande is benadrukt dat een grote diversiteit aan levensstijlen een vast gegeven is van de moderne samenleving. Wat echter hoe dan ook noodzakelijk blijft, is een kritische overdenking van de passende ‘ecologische be-

grenzingen' die horen bij de geheel terecht gewaardeerde verscheidenheid aan levensstijlen en 'arts of living'. Per slot van rekening moet de specifieke vorm en invulling die mensen aan hun levensdoel en levenskunst op deze aarde geven, wel plaatsvinden binnen de grenzen die worden gesteld door de natuurlijke draagkracht van de aarde. De cardinale vraag is die naar de mate waarin wij, individueel en collectief, de consequenties van ons handelen voor natuur en milieu gaan inzien en bereid zijn om ons gedrag aan te passen in het licht van de wereldwijde ecologische grenzen. Dit vereist dat wij op de hoogte zijn van de 'ecologische ruimte' die wij door onze gedragingen innemen. In dit kader zullen wij bereid moeten zijn om te versoberen en onze claims op land, water, energie en andere natuurlijke hulpbronnen te reduceren. Zo deden al in 1995 de onderzoekers Mathis Wackernagel en William Rees een oproep voor een zogenaamd 'eerlijk aarde-aandeel' (*fair earth share*) van ongeveer 1,8 hectare per bewoner van de aarde.¹⁶ Dat wil zeggen dat iedere burger rekening zal moeten houden met de hoeveelheid landoppervlak die benodigd is voor het gebruik van natuurlijke hulpbronnen: het verbruik van energie, hout, enzovoort.

Volgens recente berekeningen bedraagt de voor iedere wereldbewoner beschikbare 'ecologische ruimte' op aarde dus ongeveer 1,8 hectare.¹⁷ Veel wereldburgers – vooral bewoners van de Verenigde Arabische Emiraten (10,7 hectare), Amerikanen (8,0), maar ook Belgen (8,0) en Nederlanders (6,2) – zitten daar een flink stuk boven. Indien iedere aardbewoner er een Amerikaanse levensstandaard op na zou houden, zouden we twee of zelfs drie aardes nodig hebben.¹⁸

Idealiter zou iedere burger regelmatig zijn of haar ecologische voetafdruk moeten uitrekenen en bijhouden om te weten of het persoonlijke milieugedrag in grote lijnen binnen de perken blijft. Het is relatief eenvoudig om een reële schatting te maken van de eigen gemiddelde ecologische voetafdruk door een korte vragenlijst in te vullen op

het internet (zie bijvoorbeeld www.footprint.org). Al met al kost het niet veel langer dan een minuut of tien om uit te zoeken welke vormen van consumptie in de praktijk de aarde het meest belasten: bijvoorbeeld een hoog gasverbruik voor huisverwarming, frequent lange vliegreizen maken, veel autorijden en elektriciteit gebruiken, vaak vlees eten en zuivelproducten gebruiken.¹⁹

Om de gewenste veranderingen te bereiken zal de overheid de voorlichting over de belasting van het milieu door veelgebruikte consumptiegoederen drastisch moeten verbeteren, onder andere door producenten ertoe te bewegen om gebruik te maken van 'eco-labeling'. Dit instrument geeft een indicatie van de ecologische voetafdruk van goederen (bijvoorbeeld van een pak melk, een kilo rundvlees of een doos wasmiddel), in verhouding tot de gemiddelde voetafdruk die voor iedere burger beschikbaar is en de hoeveelheid CO₂ die wordt uitgestoten ten gevolge van de productie en consumptie.

De negatieve boodschap is dat een ecologisch verantwoord levenskunst dit eerlijke aarde-aandeel op de lange duur niet zal mogen overschrijden. Het positieve nieuws is echter dat die hoogst noodzakelijke aanpassing en versobering van levensstijlen in ruime mate voldoening en bevrediging zal opleveren. Deze veranderingen hoeven zeker niet te leiden tot het door sommige politici, reclamemakers en CEO's van multinationals geschetste doembeeld van een eindimensionaal en armoedig bestaan.

KIEZEN VOOR ELEGANTE EENVOUD, EN BEHEERSTE EN BESCHEIDEN LUXE

Een ander kenmerk is het op beheerste wijze gebruik maken van luxe en het stelselmatig kiezen voor vormen van elegante eenvoud. Het blijkt weinig zinvol om al je geld uit te geven aan overmatig dure en luxueuze goederen die ons door de status- en consumptiemaatschappij worden opgedrongen. Mensen kunnen heel opgewekt, waardig, aan-

genaam en comfortabel leven zonder een groot aantal van die dure luxe artikelen, zoals een glanzende designkeuken met een kolossale Amerikaanse koelkast. Of een strak gestroomlijnde Italiaanse cappuccinomachine van duizend euro, een veel te uitgedijde en zware SUV (Sport Utility Vehicle). In ons vlakke en geasfalteerde Nederland heeft het – anders dan vanwege het compenseren van een minderwaardigheidscomplex of om pure statusredenen – tamelijk weinig zin om een energieverblindende Amerikaanse *four wheel drive*-auto te bezitten, die is ontworpen voor het rijden in woestijnen en ruige, bergachtige gebieden.

Over het algemeen valt aan te raden om bij het kopen van duurzame spullen te kiezen voor sierlijkheid, degelijkheid en ‘beheerste luxe’, zoals bij de gebruik- en kunstvoorwerpen die de Engelse kunstenaar en ontwerper William Morris (1834-1896) heeft gecreëerd. Een andere inspirerende ontwerper is bijvoorbeeld Piet Zwart (1885-1970), een van Nederlands allerbeste typografen en industrieel vormgevers uit de vorige eeuw. Bij hem waren ‘functionaliteit, klaarheid en schoonheid’ van het ontwerp richtinggevend. In zijn werk verzet hij zich tegen overdreven luxe en overdadigheid en geeft hij bewust de voorkeur aan eenvoudige, bestendige materialen en sobere vormgeving.

Bij ontwerpers als William Morris en Piet Zwart – denk ook aan zijn unieke, ingetogen en ‘duurzame’ keukenontwerpen voor de firma Bruynzeel van net na de Tweede Wereldoorlog – heeft het begrip ‘matigheid’ niet de associatie met schraal- of krapheid, of met armoede. In plaats daarvan kiezen zij primair voor elegante eenvoud, sierlijkheid, en bestendigheid van gebruiks- en kunstvoorwerpen. Bij hun ontwerpen weten zij stelselmatig overdaad, overdreven luxe en opsmuk te vermijden. Hun stijl weerspiegelt bescheidenheid, praktisch en functioneel design, waaruit een vorm van ‘terughoudendheid’ spreekt en een aandacht voor goede smaak. In deze ingetogen lijn van denken houden zelfbeperking en versobering het vermijden van over-

maat in, het tot de kern terugbrengen van de dingen, met een scherp oog voor hergebruik, kwaliteit en schoonheid.

De hedendaagse burger kan beter besluiten om afstand te nemen van de in onze tijd dominante 'IKEA-mentaliteit', die wordt gekarakteriseerd door frequent en veel kopen, het regelmatig vervangen en met versnelde vaart weggooiën van spullen. Vanuit het perspectief van milieubehoud is het vele malen raadzamer om simpelweg minder goederen te kopen, maar dan wel van een duidelijk betere kwaliteit. Deze keuze valt te rechtvaardigen zolang de aangeschafte goederen aangenaam ogen, stevig en functioneel zijn, herbruikbare materialen bevatten, en – niet te vergeten – op betaalbare wijze gerepareerd kunnen worden wanneer zij onverhoeds toch kapot zouden gaan.

LEREN OM HET 'GOUDEN MIDDEN' IN HET OOG TE HOUDEN

Vooraanstaande en overigens zeer uiteenlopende politiek filosofen zoals Plato, Aristoteles, Jean-Jacques Rousseau en Hannah Arendt raden ons met wijsheid aan om in het leven consequent op zoek te gaan naar balans en evenwicht. Zij houden een pleidooi – soms expliciet, soms impliciet – voor het op verstandige wijze nastreven van het 'gouden midden', *the golden mean*. Dit houdt een weldoordachte tussenpositie in tussen ultieme soberheid enerzijds en excessieve consumptie anderzijds.

Het centrale idee van deze denkers is dat de burgers absoluut niet hoeven te kiezen voor een arm, kaal en sober bestaan. Voor de meeste mensen geldt dat zij gelukkiger worden wanneer ze een evenwicht weten te vinden in hun leven en derhalve ook in hun consumptiegedrag. Het doel is het bereiken van een situatie van niet te veel en niet te weinig, van precies 'genoeg' om een leven te kunnen leiden dat aangenaam en zinvol is en dat over een langere termijn voldoening schenkt. Het zal inhouden dat men zichzelf op een weloverwogen, verstandige wijze losmaakt van de

permanente dwang die uitgaat van de reclamewereld en afstand weet te nemen van de consumptiemaatschappij. Doorslaggevend is dat mensen voorkomen dat ze verslaafd raken aan overconsumptie en ervoor waken om alleen spullen te kopen vanwege negatieve motivaties als jaloezie, hebzucht, verveling, ongezonde statusdrang, of om 'beter en belangrijker' te lijken dan de anderen.

HET STIMULEREN VAN ECOLOGISCHE DEUGDEN

Ten slotte wordt een wezenlijk onderdeel van een natuur- en milieuvriendelijke levenskunst gevormd door het bevorderen van 'ecologische deugden'. Ecologische deugden verwijzen naar de geneigdheid om het goede te doen en het kwade te laten op het gebied van natuur en milieu. Het is dringend noodzakelijk om nader onderzoek te doen naar het cultiveren en ontwikkelen van milieuvriendelijke deugden en een 'ecologisch verantwoord' moreel karakter:

In ecologische termen gezien, kunnen deugden worden beschouwd als een soort karaktertrekken, wijzen van bestaan die ertoe bijdragen om de best aangepaste 'overeenstemming' tussen het individu en de belangen van het milieu (zowel in sociaal als in natuurlijk opzicht) waarin hij of zij leeft, te kunnen realiseren. Het belang van ecologische deugden voor de groene levenshouding is gelegen in de noodzaak van zelfbeperking, behoedzaamheid en vooruitziendheid, zodat het lange termijn (dat wil zeggen het duurzame) welzijn niet wordt opgeofferd of ondermijnd door de verlangens om het onmiddellijke eigenbelang te bevredigen.²⁰

In de praktijk van alledag kunnen ecologische deugden een correctie vormen op menselijke zwakheden en in het bijzonder een rem zijn op niet-handelen en 'wilszwakte' (in het oud-Grieks *akrasia*). Met andere woorden, zij kunnen

de kloof overbruggen die bij vele burgers bestaat tussen kennis en overtuiging aan de ene kant, en de wijzen van handelen aan de andere kant. Het telkens terugkerende probleem is dat de meeste mensen wel weten wat zij zouden moeten doen (namelijk minder consumeren, minder vliegreizen maken en autorijden, enzovoort), maar niet de wilskracht, de moed, de energie of de besluitvaardigheid bezitten om een ander leven te gaan leiden.

In de woorden van de Ierse politiek theoreticus John Barry is het algemene idee achter deze benadering dat 'het cultiveren van ecologische deugden, het creëren van een ecologisch karakter en ecologische houdingen, behulpzaam is om een adequate balans te scheppen en behouden binnen sociaal-economische relaties. Het accentueren van karakter benadrukt het belang van het cultiveren van houdingen en gedragsvormen die zullen ontmoedigen dat men handelt vanuit baldadigheid of onwetendheid.'²¹

Vanuit een perspectief van het bevorderen van ecologische deugden wordt de aandacht sterker geconcentreerd op de houding van mensen ten opzichte van de natuur en hoe wij op een meer verantwoordelijke wijze 'het goede leven' kunnen verwerkelijken, zonder dat het voortbestaan van de aarde op de lange termijn in gevaar wordt gebracht. In plaats van zich te focussen op heel brede en abstracte politiek-theoretische concepten heeft het idee van ecologische deugden (en ondeugden) betrekking op direct zichtbare individuele houdingen en handelingen, op onze fundamentele morele gezichtspunten en persoonlijke visies op het leven.

Waarom zou de burger niet de voorkeur geven aan een levensstijl die minder materialistisch is, minder milieu-onvriendelijk, minder gericht op carrière, status en uiterlijke schijn? Mijn idee is dat deze vragen bij veel mensen tot een kritisch zelfonderzoek kunnen leiden. Hoe komt het toch dat je je conformeert aan de sociale dwang van maatschappij en economie, namelijk dat je je moet omringen met luxueuze goederen en geluk moet zoeken in steeds

meer bezittingen? Vanuit een kritisch kijken naar de eigen levenswijze zullen ecologische deugden zoals respect, behoudzaamheid, matigheid, bewustzijn van beperkingen aan de groei en materiële welvaart bevorderd worden en zullen het individuele en maatschappelijke geluk en welzijn van de burgers toenemen.

CONCLUSIE

Een werkelijk ecologisch geïnspireerde benadering van levenskunst en 'het goede leven' moet gebaseerd zijn op een flexibele instelling, respect voor een grote diversiteit aan levensstijlen en het welbewust aanvaarden van onze morele verantwoordelijkheid ten opzichte van toekomstige generaties. In deze context is een belangrijke rol weggelegd voor het algemene empirische inzicht dat in de praktijk van alledag de door vele burgers nagestreefde overmaat aan luxe en het produceren van overvloed de mens over het algemeen niet gelukkiger maakt.

Een in ecologisch opzicht 'duurzaam hedonisme' vereist dat de mens zich weer met vreugde en aandacht weet te richten op het kleinere in het leven en kiest voor een verschuiving van een concentratie op 'hebben' naar 'zijn'. Onderdeel van deze grensverleggende levenskunst is ook het zintuiglijk ervaren en genieten van de natuurlijke leefomgeving, en het streven naar een evenwichtige configuratie van de menselijke kernactiviteiten, te weten arbeiden, werken en handelen.

Op korte termijn zullen wij onze materiële consumptie moeten aanpassen aan de beschikbare ecologische ruimte en dienen in te zien dat de overheersende voorkeur voor luxueuze goederen en diensten toe is aan een fundamentele herziening. Het is raadzaam om te kiezen voor een weldoordachte tussenpositie – het gouden midden – tussen doorgeslagen versobering enerzijds en buitensporige overconsumptie anderzijds. Ook werd duidelijk dat het cultiveren en ontwikkelen van ecologische deugden en het

werken aan een 'ecologisch verantwoord' moreel karakter van cruciaal belang is.

Een belangrijke conclusie van deze bijdrage is dat een ecologisch verantwoorde levenskunst een permanent individueel en collectief leerproces zal inhouden. Er zal een integratie moeten plaatsvinden van individuele vrijheid en diversiteit aan levensstijlen en de ecologische en morele verantwoordelijkheden die nu levende burgers hebben ten opzichte van hun nakomelingen. Op deze wijze kan ruimte ontstaan voor het realiseren van positieve vormen van zelfbeperking en versobering, die kunnen leiden tot een levensvatbare, ecologisch verantwoorde levenskunst.

Dit proces van zelfbeperking en versobering zal uiteindelijk kunnen uitmonden in een 'duurzaam hedonisme'. Dat is een levenskunst die in ruime mate voldoening schenkt, blijmoedig en aantrekkelijk is, zonder dat wij als burgers overmatig beslag leggen op de natuurlijke hulpbronnen en op egoïstische wijze ons 'eerlijke aarde-aandeel' overschrijden.

Al met al wordt het de hoogste tijd dat maatschappelijke organisaties, politieke partijen en overheden zich doelbewust gaan richten op een verregaande cultuurverandering. Zij zullen het onderwerp van zelfbeperking, versobering en 'duurzaam hedonisme' bij brede lagen van de bevolking moeten aankaarten, zodat de aandacht van de burgers daadwerkelijk zal verschuiven van het 'hebben van dingen' naar een milieuvriendelijk en zinvol 'zijn'.

LITERATUUR

Hannah Arendt, *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press 1985.

John Barry, *Rethinking Green Politics*. Londen: Sage Publications 1999.

A. Dobson, *Green Political Thought*. Londen: Routledge 2007.

- Erich Fromm, *To have, or to be?* New York: Harper & Row Publisher's 1976.
- Marius de Geus, *Ecological Utopias. Envisioning the Sustainable Society*. Utrecht: International Books 1999.
- Marius de Geus, *The End of Over-consumption. Towards a Lifestyle of Moderation and Self-Restraint*. Utrecht International Books 2003.
- IPCC, *Third Assessment Report: Climate Change 2001*. Cambridge/New York: UNEP 2001.
- IPCC, *Fourth Assessment Report: Climate Change 2007*. Cambridge/New York: UNEP 2007.
- Tim Jackson, *Prosperity Without Growth. Economics for a Finite Planet*. Londen: Routledge 2011.
- Peter Tom Jones en Roger Jacobs, *Terra Incognita. Globalisering, ecologie en rechtvaardige duurzaamheid*. Gent: Academia Press 2006.
- Peter Tom Jones, *Terra Reversa. De transitie naar rechtvaardige duurzaamheid*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel 2009.
- Tim Kasser, *The High Price of Materialism*. Cambridge: Massachusetts Bradford Books 2003.
- Ton Lemaire, *Met open zinnen. Natuur, landschap, aarde*. Amsterdam: Ambo 2002.
- Karl Popper, *The Open Society and its Enemies*, Vol. 1. Londen: Routledge and Kegan Paul 1974.
- Juliet B. Schor, *Plenitude. The New Economics of True Wealth*. New York: The Penguin Press 2010.
- Mathis Wackernagel, *The National Footprint Accounts*, 2011 edition. Oakland, CA: Global Footprint Network 2012.
- Mathis Wackernagel, William Rees, *Our Ecological Footprint. Reducing Human Impact on the Earth*. Gabriola Island: New Publishers 1995.
- Kerry H. Whiteside, 'Hannah Arendt and Ecological Politics', *Environmental Ethics*, 1994-16(4).
- M. Wissenburg, *Green Liberalism. The Free and Green Society*, Londen: UCL Press 1998.

NOTEN

- 1 IPCC, *Third Assessment Report: Climate Change 2001*. Cambridge/New York 2001, en *Fourth Assessment Report 2007: Climate Change 2007*. Cambridge/New York 2007.
- 2 Zie onder andere mijn *Ecological Utopias. Envisioning the Sustainable Society*. Utrecht: International Books 1999 en *The End of Over-consumption. Towards a Lifestyle of Moderation and Self-Restraint*. Utrecht: International Books 2003.
- 3 Karl Popper, *The Open Society and its Enemies*, Vol. I. Londen: Routledge and Kegan Paul 1974, p. 167.
- 4 Zie onder meer A. Dobson, *Green Political Thought*. Londen: Routledge 2007 en M. Wissenburg, *Green Liberalism. The Free and Green Society*. Londen: UCL Press 1998, pp. 202-205.
- 5 Juliet B. Schor, *Plenitude. The New Economics of True Wealth*. New York: The Penguin Press 2010, pp. 99-145.
- 6 Tim Kasser, *The High Price of Materialism*, Cambridge MA: Bradford Books 2003, pp. 2, 59, 72.
- 7 Ton Lemaire, *Met open zinnen. Natuur, landschap, aarde*. Amsterdam: Ambo 2002, p. 72.
- 8 Erich Fromm, *To have, or to be?* New York: Harper & Row Publishers 1976.
- 9 Dit is een van de centrale conclusies van mijn eerdere *Ecological Utopias*.
- 10 Kasser, *The High Price of Materialism*, pp. 97-116.
- 11 Ibidem.
- 12 Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago: The University of Chicago Press 1985, pp. 294-305.
- 13 Ibidem, p. 133.
- 14 Kerry H. Whiteside, 'Hannah Arendt and Ecological Politics', *Environmental Ethics*, 1994-16, pp. 354 (mijn vertaling).
- 15 Arendt, *The Human Condition*, pp. 132-133.
- 16 Mathis Wackernagel, William Rees, *Our Ecological Footprint. Reducing Human Impact on the Earth*. Gabriola Island: New Publishers 1995. Zie ook: Tim Jackson,

- Prosperity Without Growth. Economics for a Finite Planet.*
Londen: Routledge: 2011, pp. 143-187.
- 17 Mathis Wackernagel, *The National Footprint Accounts*, 2011
edition. Oakland, CA: Global Footprint Network 2012.
- 18 Peter Tom Jones, Roger Jacobs, *Terra Incognita. Globalise-
ring, ecologie en rechtvaardige duurzaamheid.* Gent:
Academia Press 2006.
- 19 Peter Tom Jones, *Terra Reversa. De transitie naar recht-
vaardige duurzaamheid.* Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel
2009, pp. 175-267.
- 20 John Barry, *Rethinking Green Politics.* Londen: Sage
Publications 1999, p. 35 (mijn vertaling).
- 21 Ibidem, p. 67.